

Рібцун Ю. В.,

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу логопедії,
Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України; logojuli@i.ua*

ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ДОШКІЛЬНИКІВ З ОСОБЛИВИМИ МОВЛЕННЄВИМИ ПОТРЕБАМИ ЗАСОБОМ КАЗКИ

У статті наголошено на важливості дошкільної освіти як стартової платформи особистісного розвитку дитини. Репрезентована практична реалізація логопсихосинергетичного підходу у закладі дошкільної освіти шляхом формування у дітей з особливими мовленнєвими потребами базових компетентностей засобом казки. На матеріалі української народної казки «Пан Коцький» представлені шляхи цілісного розвитку дітей з функціонально-мовленнєвими труднощами за усіма освітніми напрямками, зазначеними у Стандарті дошкільної освіти.

Ключові слова: дошкільники з особливими мовленнєвими потребами, Стандарт дошкільної освіти, казка.

The article emphasizes the role of preschool education as a starting platform for the child's personal development. The practical implementation of the logopsychosynergetic approach in kindergarten is presented. Particular attention is paid to the formation of basic competencies in children with speech disorders by means of a fairy tale. Based on the material of the Ukrainian folk tale «Pan Kotsky», ways of the integral development of children with speech disorders are proposed. All educational areas that are indicated in the Standard of Preschool Education are taken into account.

Key words: preschoolers with special educational needs, standard of preschool education, fairy tale.

Дошкільна освіта являє собою стартову освітню платформу особистісного розвитку дитини; це нульовий, але надзвичайно важливий рівень Національної рамки кваліфікацій [3]. Реалізація Стандарту дошкільної освіти [1] має здійснюватись з обов'язковим урахуванням здібностей, індивідуальних фізичних і психо-мовленнєвих можливостей дітей. Саме творчо використовувані диференційований та індивідуальний підходи є надважливими при навчанні дошкільників з особливими мовленнєвими потребами (ОМП).

Дошкільна освіта підтримує ідеї патріотичного, гуманістичного, природовідповідного, сенсорного, мистецтвознавчого, трудового україномовного виховання, передбачає використання казки та гри у гармонійному розвитку особистості, що знайшло своє відображення у Базовому компоненті дошкільної освіти. Інваріантний складник Стандарту дошкільної освіти передбачає формування ключових компетентностей шляхом реалізації ряду освітніх напрямів: «Особистість дитини», «Дитина в сенсорно-

пізнавальному просторі», «Дитина в природному доквіллі», «Гра дитини», «Дитина в соціумі», «Мовлення дитини», «Дитина у світі мистецтва».

Шляхом експериментально-практичної діяльності нами підтверджена дієвість одночасного впровадження усіх освітніх напрямів на матеріалі однієї казки. Такий комплексний творчий підхід дозволяє проводити навчально-виховну та корекційно-розвивальну роботу максимально ефективно, залучаючи та одночасно розвиваючи усі вищі психічні функції. Розглянемо реалізацію авторського логопсихосинергетичного підходу [4] з використанням сюжету української народної казки «Пан Коцький» [2].

Освітній напрям «Особистість дитини» складають рухова, здоров'язбережувальна та особистісна компетентності. При роботі над казкою удосконалення рухової компетентності відбувається шляхом розвитку практичних функцій, поліпшення якісних показників рухових умінь та навичок, фізичних якостей (плавності, виразності, естетики рухів), збагачення рухового досвіду дітей з особливими мовленнєвими потребами.

Виконання вправ артикуляційної гімнастики стимулює роботу м'язів мовленнєво-рухового апарату дітей із функціонально-мовленнєвими труднощами. Класична назва вправи трансформується у новий варіант, який підходить саме до конкретного героя зазначеної казки. Наприклад, дитина в ролі: 1) Котофея Матвійовича може виконувати динамічні артикуляційні вправи для язика: а) широким язиком водити по нижній губі, поступово прискорюючи темп («Кіт хлебче молоко»); б) висунути широкий язик, облизати верхню губу і сховати язик вглиб рота («Кіт-ласун»);

2) лисиці – статичні та динамічні вправи для язика: а) язик висунути далеко вперед, напружити його, зробити вузьким («Цікава гостроноса лисиця»); б) тягнутися вузьким кінчиком язика то до правого, то до лівого вуха («Лисиця сліди замітає»);

3) зайця – вправи для губ і щелеп: а) посміхнутись, підняти верхню губу так, щоб були видні зуби («Веселий заєць»); б) посміхнутись, робити швидкі рухи зубами («Заєць хрумкає капусту»);

4) ведмедя – для язика та рухливості м'якого піднебіння: а) широким язиком робити колові рухи то за годинниковою, то проти годинникової стрілки («Духмяний мед»); б) широко розкрити рот, імітувати позіхання («Ведмідь хоче спати»);

5) вовка – для губ і щелеп: а) сильно витягнути губи вперед, напружити їх («Вовк виє»); б) рухати щелепами зі сторони в сторони («Смачна кістка»);

б) кабана – для губ: а) виконувати колові рухи витягнутими вперед губами («Кабанячий п'ятачок»); б) рухати витягнутими вперед губами зі сторони в сторону («Улюблені жолуді»).

Пальчикова та ручна гімнастика – невід’ємна складова практичного та загально-мовленнєвого розвитку дошкільника з особливими мовленнєвими потребами, адже стимулює роботу обох півкуль головного мозку. Пропонуємо ряд вправ на пальцевий кінетичний праксис з використанням образів героїв казки. Пана Коцького можна показати так: притиснути подушечки пальців обох рук до верхньої частини напружених долонь, одночасно вимовляючи звук [ш] («Кіт сердиться»), далі швидко випрямити, розчепірити та розслабити пальці, протяжно промовляючи: «Няаяв!» («Задоволений кіт»).

Лисицю слід продемонструвати таким чином: обидві руки поставити на ребра, мізинці притиснути один до одного, великі пальці підняти вгору, трохи зігнути (вушка); вказівні пальці загинаються всередину долонь і утворюють лоб, всередину загинаються мізинці, утворюючи рот, а решта пальців – це верхня та нижня щелепи («Лисиця-кума»).

Зайця доречно представити класично: з’єднати пучки мізинця, підмізинного та великого пальців (мордочка зайця); середній та вказівний пальці розігнути та трохи розвести в сторони (вушка) («Заєць Вухань»).

Ведмедя показати можна просто стискаючи та розтискаючи кулачки («Ведмідь-силач»).

Вправа на показ вовка дещо нагадує лисицю: обидві руки поставити на ребра, мізинці притиснути один до одного, великі пальці підняти вгору; вказівні пальці загинаються всередину долонь і утворюють лоб, а решта – це верхня та нижня щелепи («Вовк-панібрат»).

Кабана-іклана можна зобразити таким чином: поставити на ребра долоні рук і стиснути кулачки, з’єднати їх (голова), великі пальці напружити і підняти вгору (вуха), мізинці виставити вперед (ікла).

Розвиток локомоторного, сомато-просторового, символічного праксису дошкільників відбувається шляхом пантоміми. Повторюючи за дорослим, а згодом самостійно діти з ОМП показують, як може пересуватися кожен із героїв казки: 1) крадькома, роблячи м’які рухи руками – кіт; 2) навшпиньках, хитро озираячись, м’яко погладжуючи одну руку іншою – лисиця; 3) стрибаючи на напівзігнутих ногах, притиснувши до грудей зігнуті руки з опущеними кистями – заєць; 4) широкими кроками, почергово різко викидаючи руки вперед – вовк; 5) розставивши напівзігнуті руки в сторони та йдучи на зовнішній стороні стоп – ведмідь; 6) трохи нахилившись, пересуваючись дрібними кроками, приставивши випрямлені вказівні пальці до обох куточків рота – кабан.

Удосконалення здоров’язбережувальної компетентності здійснюється шляхом закріплення знань основ здорового способу життя, збереження та зміцнення здоров’я. Зокрема у казці «Пан Коцький» – це правила культури споживання їжі, етикету поведінки за столом. Педагог пояснює дітям значення

виразу «їсть аж за вухами лящить», стимулює до пригадування невідповідної поведінки kota (не помив лапи, заліз на стіл, їв похапцем, голосно плямкав), організує дидактичну «Навчимо kota правилам поведіння за столом» або сюжетно-рольову гру «Запросимо Котофея Матвійовича на гостину».

Формування особистісної компетентності з одночасною якнайповнішою реалізацією творчої активності дошкільника відбувається у всіх видах дитячої діяльності. Проявляючи пізнавальний інтерес, дошкільники визначають та оцінюють характер героїв казки, втілюючи фантазію, зображують казкових персонажів за власним задумом. Поєднання казкового сюжету з ігровою, пізнавальною та образотворчою діяльністю сприяє удосконаленню уміння співвідносити мотиви та наміри власної діяльності дитини з ОМП (мотиваційний компонент – «я хочу»), матеріалізувати знання та уявлення про навколишній світ (когнітивний компонент – «я знаю»), зреалізувати практичні уміння та навички (операційний компонент – «я можу»), удосконалити регуляцію поведінки та діяльності, зміцнити позитивну самооцінку (прогностичний компонент – «я буду»).

Освітній напрям «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» включає предметно-практичну та технологічну, сенсорно-пізнавальну, логіко-математичну та дослідницьку компетентності. Реалізація творчих задумів дітей може здійснюватись за рахунок виготовлення аплікацій (папір, осіннє листя, насіння), іграшок з природних матеріалів (kota – з жолудів, лисиці – з шишок, зайця – з мушель, ведмедя – з каштанів, вовка – з реп'яшків, кабана – з кукурудзяного качана), поробок оригамі (паперопластики), конструктивних, техніко-творчих, моделюючих завдань («Дім пана Коцького»), складання пазлів, шнурування (різні види шнурівок), пальчикового, тіньового театру. Саме завдяки таким видам роботи (індивідуальних, парних, колективних) відбувається гармонійне поєднання розвитку мовлення, праксичних функцій і творчих задатків дітей із функціонально-мовленнєвими труднощами.

Формування сенсорно-пізнавальної компетентності тісно пов'язано із розвитком мисленнєвих функцій та операцій (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, ймовірне прогнозування, самоконтроль) («У кого лапи (ноги)?», «Як назвати лісових мешканців одним словом?», «У вовка ікла. Так чи не так?»), удосконаленням уявлень про колір («Осіннє листя може бути оранжевим, а лисиця яка?»), розмір предметів («Хто зі звірів був найбільшим (найменшим)?»), їх оптико-просторове розташування («Хто праворуч (ліворуч)?»), часові уявлення («Звірі обідали. Яка це була частина доби?»), явищем лексичної системності («Як краще сказати: вовк сірий, сизий, сивий? Хто може бути сивим? А сизим?»).

Формування логіко-математичної компетентності – це не лише розвиток наочно-дійового чи наочно-образного мислення («Зліпи і поклади на тарілку стільки пиріжків, щоб усім звірям вистачило»), виконання лічильних операцій («Порахуй скільки вареників у мисці?»), а й розвиток різних видів уваги та пам'яті, закріплення використання в мовленні кількісних і порядкових числівників («Чи ти запам'ятав (-ла) скільки звірів запросило пана Коцького на гостину?», «Хто був першим (другим...)?»).

Дослідницька компетентність формується в процесі роздумів і міркувань дітей над такими питаннями «Чому дерево не зламалось, коли на нього заліз ведмідь, а от верхівка не витримала?», «Чи може кабан залізити на дерево? Чому ні?», «Чи можна ведмедю сховатись за кущик? А зайцю?» тощо. Використовуючи іграшки, підручні матеріали дошкільники з ОМП експериментальним шляхом знаходять відповіді на поставлені чи виниклі у них самих запитання.

Освітній напрям «Дитина в природному довкіллі» включає природничо-екологічну компетентність. Шляхом пізнавальної, дослідницької, ігрової, трудової діяльності якнайкраще формується емоційно-ціннісне ставлення до природи («Квіти, кущі, дерева нашого краю», «З якого дерева листочок (плід)?», «Хто, хто у лісі живе?»).

Освітній напрям «Гра дитини» напряму поєднується з ігровою компетентністю – чи не найважливішою у дошкільному дитинстві, адже гра – провідна діяльність дитини цього вікового періоду. За допомогою казки можуть бути реалізовані самостійні вільні ігри дітей з особливими мовленнєвими потребами: ігри-експериментування («Вдале (невдале) частування»), сюжетно-відображувальні («Зустріч Котофея Матвійовича та лисички»), сюжетно-рольові, театралізовані, режисерські («Казка на новий лад», «Що було б, якби...»).

Крім того, педагоги можуть самі організувати ігри з метою навчання: сюжетно-дидактичні, дидактичні (словесні, з іграшками, настільно-друковані) («Зваримо борщ (узвар)», «Чарівні шашки», лото «Хто що приніс котові?»), рухливі («Хто швидше втече від пана Коцького?»), конструктивно-будівельні («Побудуймо дім котові») або організації дозвілля: драматизації, карнавальні («Лісові несподіванки»), інтелектуальні («Лисиччині загадки», «Завдання-міркування Котофея Матвійовича»), обрядові («Припрошуймо до столу»), хороводи («Нумо станемо в танок!»), ігри-естафети («Передай смаколик»).

Освітній напрям «Дитина в соціумі» передбачає формування соціально-громадянської компетентності. Театралізовані, ілюстровані персонажі казки «Пана Коцького» можуть бути одягнені в український одяг, на столі стоятиме глиняний опішнянський, косівський посуд, звірі пригощатимуться національними стравами (борщ з пампушками, вареники, голубці, налисники,

узвар). Хатинки лисички та kota можуть бути прикрашені вишитими рушниками, кетягами калини. Все це може бути складовою плекання любові до Батьківщини, виховання соціальних почуттів, закріплення назв державних, національних символів України.

Освітній напрям «Мовлення дитини» містить мовленнєву та художньо-мовленнєву компетентності. Мовленнєва компетентність – це мультифункціональне та полікомпонентне утворення, адже об'єднує мотиваційно-активізуючий, динамічно-мовленнєвий, фонетичний, фонематичний, лексичний, морфологічний, граматичний, синтаксичний діалогічний і монологічний складники, здатність продукувати дітьми з ОМП свої звернення, думки, враження за допомогою як вербальних, так і невербальних засобів [5].

Мотиваційно-активізуючий компонент включає підтримування у дітей пізнавального інтересу, стимулювання зацікавленості до використаних у казці засобів мовної виразності (метафори, епітети), виховання любові до рідної мови, народної творчості, вироблення бажання знайомитись з національними традиціями, прагнення дотримуватись їх, поваги, бережливого ставлення до книги, прагнення оволодіти чітким правильним мовленням, удосконалення здатності адекватно оцінювати характер та вчинки героїв.

Динамічно-мовленнєвий компонент передбачає виконання вправ артикуляційної, голосової (промовляння окремих звуконаслідувань на одному видиху плавно, переривчасто, по наростаючій, з поступовим посиленням, послабленням сили голосу), дихальної («Свято на лісовій галявині» (надування повітряних кульок), «Остуди гарячий борщ», «У пана Коцького День народження» (задування свічок на торті), мімічної («Задоволений кіт», «Хитра лисичка», «Зляканий заєць», «Здивований ведмідь», «Злий вовк», «Стривожений кабан») гімнастики, що складає основу правильної вимови звуків.

Фонетичний компонент включає промовляння окремих звуконаслідувань, скоромовок, чистомовок, доповнення домовлянок, відгадування загадок, повторення віршів, насичених певним звуком ([ц'] – лисиця, заєць, Коцький), відпрацювання чіткої звуковимови та складової структури: визначення першого (останнього), наголошеного складу (●'● – заєць, ●●' – кабан), вироблення вміння добирати слова до певної складової схеми: ● – кіт, вовк; ●● – ведмідь, заєць, кабан; ●●● – лисиця).

Фонематичний компонент нерозривно пов'язаний із попереднім і передбачає розвиток у дітей з ОМП фонематичних процесів, зокрема фонематичного сприймання (кіт – кит, вовк – шовк, кабан – казан, лисиця – лосиця) та контролю («Як правильно сказати: лишиця чи лисиця? Мідвідь чи

ведмідь?»), формування навичок звукового аналізу (визначення першого (останнього), наявності, місця звука, кількості звуків у слові) та синтезу.

Лексичний компонент охоплює:

1) категоріальний (кіт, лисиця, заєць, ведмідь, вовк, кабан) і контекстуальний (відповідно до тексту казки) рівень лексичних узагальнень;

2) видо-родові поняття (неістоти: посуд, одяг, рослини (овочі, фрукти, дерева, кущі, квіти), гриби; істоти: звірі);

3) порівняльні конструкції (ласий мов... кіт, хитра немов... лисиця, боязкий ніби... заєць, злий наче... вовк, клишоногий неначе ... ведмідь, розлучений як... кабан);

4) явища: а) лексичної системності (волохатий ведмідь, але пухнастий заєць); б) синонімії – на елементарному рівні це слова-прикладки («Покажи де іклан», «Як ти думаєш, чому зайця називають побігайчиком?», «Кого в казці можна було б назвати сестричкою (кумою)?»), а також доступні дитячому розумінню лексеми (короткий – куций, доріжка – стежка); в) антонімії шляхом протиставлення – на матеріалі якісних (у лисички довгий хвіст, а у зайця... короткий; ведмідь товстий, а заєць... худий), відносних прикметників (ситий – голодний), дієслів (працювати – відпочивати), прислівників (всередині – зовні, високо – низько, далеко – близько, весело – сумно, вночі – вдень); г) багатозначності (вушко у кабана – вушко голки, дівчинки, гудзика; хвостик у зайця – у петрушки, редиски, яблука, дівчинки (зачіска); зуби вовка – зуби пилки – зубці ножівки – зубки часнику).

Морфологічний компонент має на меті словотворення: 1) суфіксальне: а) іменників за допомогою зменшувально-пестливих суфіксів (котик, лисичка, зайчик, ведмедик, вовчик, кабанчик); б) присвійних прикметників (котячі очі, лисяча шубка, заяче вухо, ведмежа лапа, вовча паща, кабанячий п'ятачок); 2) префіксальне (заліз – виліз – зліз – підліз – переліз).

Граматичний складник включає відпрацювання основних граматичних категорій: 1) числа (лапа – лапи, вухо – вуха); 2) роду (з метою полегшеного засвоєння дітьми з ОМП цієї граматичної категорії слова «кіт», «вовк», «ведмідь», «заєць», «кабан» промовляються уривчасто, відбувається узагальнення – «він», а слово «лисиця-а» навпаки протяжно – «вонааа»); 3) відмінка (називний – стоїть кіт, родовий – не видно kota, давальний – принесли їжу коту, знахідний – лисичка зустріла kota, орудний – подружилася з котом, місцевий – сорочка на котові, кличний – де ти, коте?).

Синтаксичний компонент включає діалогічний і монологічний складники. Діти із функціонально-мовленнєвими труднощами в залежності від індивідуальних психо-мовленнєвих особливостей можуть: а) закінчити одним словом, яке за змістом відповідає повідомленню, розпочате педагогом речення;

б) самостійно придумати речення за картинкою; в) скласти зв'язну розповідь, спираючись на серію сюжетних картинок; г) самостійно переказати казку; д) придумати новий початок чи кінець.

Дошкільники з ОМП переглядають мультиплікаційний варіант казки (<https://www.youtube.com/watch?v=ZYZFtM3YNCw>). Вони уважно прислухаються до емоційного насичення діалогів, голосових модуляцій героїв, а згодом під час ігор за допомогою педагога та самостійно відтворюють сюжет казки у скорочених та повних діалогах, доповнюючи їх невербальними засобами. Одним із видів роботи може стати інтерв'ю, коли один із дошкільників стає героєм казки, а інший залишається собою; дитина задає питання «тварині», а та відповідає, таким чином розповідаючи про «себе».

Художньо-мовленнєва компетентність знаходить своє відображення у здатності відтворювати художньо-естетичні враження від сприйняття народної казки через різні види художньо-мовленнєвої діяльності (музика, театр, образотворче мистецтво). Відвідання вистав лялькового театру, розгляд ілюстрацій до казкового сюжету, прослуховування музичного варіанту казки (слова та музика О. Шевченка; <https://www.youtube.com/watch?v=4bFVnfGbuGA>) збагачує сенсорний, пізнавальний, мовленнєвий та емоційний досвід дітей, допомагає їм всебічно розвиватися.

Освітній напрям «Дитина у світі мистецтва» включає мистецько-творчу компетентність. Саме засобом казки якнайкраще втілюється здатність дитини реалізувати свій художньо-естетичний потенціал засобом художньо-продуктивної, музичної, театральної діяльності. Доцільно застосовувати предметне («Намалюй героя казки»), сюжетне («Подорож у казку»), декоративне («Прикрась рушничок (сорочку)» малювання. Використовуючи пластилін (солоне тісто), дошкільники з ОМП ліплять героїв казки, український посуд («Миска для вареників», «Кухлик для узвару»). За допомогою педагога вчать ліпити вареники зі справжнього тіста.

Займаючись продуктивною діяльністю, діти з функціонально-мовленнєвими труднощами прогнозують мотив виконання саме цієї роботи (допомогти, порадувати), її послідовність і майбутній результат, використовують коментувальне мовлення. Педагог залучає дошкільників до спільного обговорення, планування, навчає домовлятися про частку виконуваної роботи, активізує мовлення дітей при виконанні колективних її видів. Педагог виставляє дитячі роботи відповідно до сюжету казки та спонукає до її переказу (фрагментарного або повного).

Сумісне з педагогом пісенно-ритмічне відтворення казки (типу логоритмічне караоке) робить заняття не лише цікавими, а й веселими. Такі

форми роботи є особливо корисними для дітей із порушеннями темпо-ритмічної складової мовлення.

Отже, правильно підібрана казка відповідно до вікових, психо-мовленнєвих особливостей дітей, читання її у спокійній душевній обстановці, водночас користуючись просодичними компонентами мовлення та невербальними засобами, таким чином передаючи емоції та характер героїв, дозволяють зреалізувати її основну мету – гармонійний всебічний розвиток, ненав'язливе, спонтанне моральне, емоційно-ціннісне, патріотичне виховання дошкільників. Робота з українською народною казкою дозволяє зберегти традиції національного досвіду суспільного та сімейного виховання, поєднати реальне та фантастичне, доступно пізнати довкілля, соціальні відносини, скоригувати поведінку та мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne>
2. Велика книга українських казок. К. : Глорія. 2020. 224 с.
3. Національна рамка кваліфікацій. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/natsionalna-ramka-kvalifikatsiy>
4. Рібцун Ю. В. Використання логопсихосинергетичного підходу у задоволенні особливих мовленнєвих потреб. *Věda a perspektivy*. 2022. № 1(8). С. 164-175. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/729772/>
5. Рібцун Ю. В. Стандартизація спеціальної дошкільної освіти дітей із порушеннями мовленнєвого розвитку. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2017. № 1(350). С. 164-171. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/706771/>
6. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Х. : Акта. 2012. 534 с.

Рожнятовська К. Л.,
викладач, вчитель II категорії
Володимир-Волинський фаховий педагогічний коледж
ім. А.Ю. Кримського Волинської обласної ради
pedagog107@vvpс.com.ua

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ В СУЧАСНІЙ ОСВІТІ

Сутнісною ознакою інновації є її здатність впливати на загальний рівень професійної діяльності педагога, розширювати інноваційне поле освітнього середовища у навчальному закладі, регіоні. Інновація характеризується інтегральними якостями: інноваційний процес, інноваційна діяльність, інноваційний потенціал, інноваційне середовище. Педагогічні технології повинні